

Monika Strupiechowska
Uniwersytet Warszawski, Polska
e-mail: m.strupiechowska@gmail.com

Media jako katalizator społecznych lęków. Przypadek paniki moralnej

ABSTRAKT

W dyskursie medialnym zaobserwować można cykliczne wzbudzenie atmosfery podwyższonego niepokoju społecznego oraz koncentrowanie uwagi medialnej na wydarzeniach określanych jako istotne problemy społeczne. Wykorzystując zakorzenione w społeczeństwie lęki, grupy interesu (media, politycy) sterują opinią publiczną. Sam problem staje się polem do konfliktów na tle światopoglądowym i okazją do wskazania społecznego wroga, odpowiedzialnego za naruszenie porządku. Artykuł przedstawia wyniki analizy dyskursu medialnego dotyczącego kryzysu uchodźczego, w zakresie struktur argumentacji i narracji stron zaangażowanych w dyskusję medialną. Panika moralna powstała w wyniku wzmożonego zainteresowania medialnego tematem, nieproporcjonalnego do faktycznego zagrożenia, wpłynęła w znaczący sposób na nastroje społeczne, dając upust społecznym lękom oraz ukazując ich nieracjonalność.

SŁOWA KLUCZOWE: panika moralna, dyskurs publiczny, kryzys uchodźczy.

Wprowadzenie

Od 2015 roku w polskim dyskursie publicznym zaobserwować można nasilenie społecznego zainteresowania tematem kryzysu uchodźczego, co odzwierciedla także wzrost liczby relacji medialnych dotyczących zjawiska. Za sprawą zachwiania poczucia bezpieczeństwa obywateli kryzys stał się znaczącym problemem społecznym, którego rozwiązania domaga się opinia publiczna. Wokół tematu istnieje silna polaryzacja opinii, dotyczących możliwych rozwiązań i ocen sytuacji społecznej. Kryzys uchodźczy w swojej istocie jest ważnym problemem, godzącym w podstawowe poczucie bezpieczeństwa jednostek z krajów ogarniętych konfliktami oraz państw, do których przybywają uchodźcy. Jednocześnie jego obecności w dyskursie medialnym towarzyszy jednostronna, niewspółmierna do faktycznego zagrożenia narracja. Zjawisko wykorzystywane jest przez grupy interesu do realizacji partykularnych bądź politycznych korzyści, a sam problem

staje się polem do konfliktów na tle światopoglądowym oraz okazją do wskazania społecznego wroga, odpowiedzialnego za naruszenie porządku¹. W literaturze tego typu reakcję medialną określa się pojęciem paniki moralnej. Jej wywołanie pomaga sterować opinią publiczną w nieracjonalnych kierunkach, przy pomocy argumentów nieznajdujących poparcia w faktach i statystykach². Podejmowane decyzje oraz zastosowane rozwiązania tłumaczone są najczęściej obroną wyższego dobra. W przypadku paniki moralnej dotyczącej kryzysu migracyjnego w dyskursie publicznym i medialnym podkreślana jest potrzeba ochrony bezpieczeństwa obywateli oraz ważnych dla Polaków wartości: wiary i rodziny.

Badania paniki moralnej z kręgu brytyjskiego³ wskazują na dużą rolę mediów w procesie wywoływania zjawiska. W opinii społecznej wobec mediów formułowany jest postulat rzetelności i działania w interesie obywatela-odbiorcy komunikatów. Stoją za tym przypisywane im główne funkcje: interwencyjna, informacyjna, dydaktyczna oraz kontrolna. Wraz z upowszechnieniem się postrzegania mediów jako czwartej władzy wzmocnieniu uległ potencjał manipulacyjny. Mogą one skutecznie sterować przepływem informacji, m.in. poprzez ich filtrowanie według przyjętego światopoglądu czy wręcz wspieranie interesariuszy ze sfery polityki i biznesu. W obliczu braku wystarczającej wiedzy społecznej o dewiacji i jej przyczynach, płynącej z bezpośrednich doświadczeń i pozwalającej w oparciu o nie kształtować swoje postawy i zachowania, media masowe postrzegane są nie tylko jako aktor opisujący i relacjonujący społeczną rzeczywistość, ale też kreujący jego wizję, kształtując tym samym poglądy, opinie i podzielane wartości⁴.

Podstawą badawczą artykułu jest krytyczna analiza dyskursu medialnego dotyczącego tematu kryzysu uchodźczego, pojawiającego się w mediach również jako kryzys migracyjny. Zbadano, jaki wizerunek „ludowego diabła”, czyli uchodźców/migrantów wyłania się z przekazów medialnych przeciwników i zwolenników ich przyjmowania. Przeanalizowano struktury argumentacji i narracji obu stron. Za Teunem van Dijkiem zbadano wybory wariantów, czyli narzucanie określonego stylu wypowiedzi, w zależności od grupowej przynależności, opinii czy zajmowanej pozycji⁵, a także asocjacje, jakie wywołuje wybór danego wariantu. Z uwagi na obserwowaną od 2015 roku narastającą polaryzację mediów, związaną z kwestiami politycznymi, skupiono się na przekazach medialnych w latach 2015-2017 w portalach internetowych czołowych

¹ S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, Londyn 2002, s. 27-31.

² A. Mc Robbie, S. Thornton, *Rethinking 'Moral Panic' for multi-mediated social worlds*, „British Journal of Sociology”, 1995, nr 46 (4), s. 559-574.

³ Por. S. Cohen, *Folk Devils and...* op. cit.; C. Critcher, *Media Government and Moral Panic: the Politics of Pedophilia in Britain 2000-1*, „Journalism Studies”, 2002, 3, 4, s. 521-535.

⁴ J. Mariański, *Socjologia moralności*, Lublin 2006, s. 400.

⁵ T. A. van Dijk, *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, T. A. van Dijk (red.), Warszawa 2001, s. 20.

polskich mediów o profilu prawicowym (kryterium poparcia dla polityki rządu Prawa i Sprawiedliwości, tym samym niechętny stosunek do przyjmowania uchodźców) oraz mediów o profilu liberalnym i lewicowym (kryterium poparcia dla przyjmowania uchodźców). Szersze spojrzenie na dyskurs medialny podyktowane zostało obecnością tematu i różnicami w jego prezentacji w zależności od profilu mediów, ale też zróżnicowaniem opinii dotyczących przyjmowania uchodźców wśród elektoratu prawicowego i lewicowego, widocznego również w badaniach sondażowych. Eksploracją objęto ponadto dyskurs tworzony przez organizacje i instytucje podejmujące temat kryzysu migracyjnego, w tym dokumenty, raporty i analizy. Analiza „kluczowych momentów” dyskursu medialnego (zamachy, agresja wobec Polaków, wypowiedzi kluczowych polityków) pozwoliła odtworzyć zjawisko kreowania przez media społecznego lęku wokół tematu kryzysu uchodźczego i wskazać na pewną formę jego nieracjonalności, charakterystyczną dla panik moralnych.

Panika moralna wokół kryzysu uchodźczego

Klasyczne modele paniki moralnej wskazują na ograniczony czasowo i terytorialnie zasięg zjawiska – jego początek wiąże się z narastającym poziomem zaniepokojenia. Wygaszenie paniki następuje z kolei w wyniku rozwiązania problemu, uznania w opinii publicznej jego powszechności lub zastąpienia inną kwestią, budzącą społeczne zaniepokojenie. Tłem kryzysu uchodźczego jest trwający od 2011 roku konflikt w Syrii. Na nasilenie problemu w relacjach medialnych wpłynęły kwestie takie, jak wyczerpanie się środków pomocowych ze strony Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (UNHCR) i krajów sąsiadujących z Syrią, restrykcje ze strony Libanu oraz brak odpowiednich rozwiązań ze strony Unii Europejskiej już na poziomie pojawienia się informacji o zwiększonej liczbie uchodźców przekraczających granice Włoch i Grecji.

Z drugiej strony, w wyniku szczątkowych deklaracji instytucji unijnych, dotyczących relokacji i przesiedleń uchodźców przebywających na terenie Unii Europejskiej i w państwach pierwszego azylu (Turcja, Jordania, Liban) nastąpił wzrost opłacalności przemytu osób. Według danych UNHCR, między 8 a 14 sierpnia 2015 przez Morze Śródziemne przepłynęło do Grecji około 20,8 tys. uchodźców, co w zestawieniu z całkowitą liczbą uchodźców, którzy dotarli do Europy w 2014 roku (43,5 tys. osób), uznane zostało za liczbę alarmującą⁶. W kwietniu 2014 roku na Morzu Śródziemnym zatonął kolejny statek z uchodźcami, a miesiąc później Komisja Europejska zaproponowała relokację

⁶ Uchodźcy w Grecji. UNHCR przedstawia szokujące dane, PAP, <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1490442,Uchodzcy-w-Grecji-UNHCR-przedstawia-szokujace-dane> (10.12.2017).

uchodźców w celu odciążenia Włoch i Grecji, w wyniku której Polska, według kryterium wielkości kraju i wysokości PKB, miała przyjąć 2659 osób. Według badania CBOS przeprowadzonego po ogłoszeniu propozycji Komisji, jednak przed informacją o liczbie uchodźców, 53% respondentów było przeciwnych relokacji przybyszów z Afryki i Bliskiego Wschodu (33% za przyjęciem)⁷. Premier Ewa Kopacz odwoływała się w tym okresie do bezpieczeństwa fizycznego i socjalnego, deklarując przyjmowanie ograniczonej liczby uchodźców, podkreślając jednocześnie, że deklaracje te nie dotyczą imigrantów. Wrześniowa propozycja Komisji Europejskiej powiększająca kwotę o kolejnych 9287 osób spotkała się z reakcją polityczną oraz społeczną w postaci protestów, zarówno poparcia, jak i sprzeciwu wobec przyjmowania uchodźców. Nastroje społeczne po ogłoszeniu decyzji Komisji były najbardziej przychylne ich przyjmowaniu – 47% zgadzało się z ich przyjęciem (47% było przeciwnych), co wiązać można ze zwiększoną liczbą relacji pokazujących cierpienie uchodźców.

W tym okresie w mediach dominowały nagłówki odwołujące się do poczucia bezpieczeństwa i asymilacji („Uchodźcy w Polsce. Nie musimy się ich bać, musimy im pomóc”⁸, „Uchodźca z Syrii o Polakach: >>Naród pokojowo nastawiony, kochający<<”⁹, „Syryjscy chrześcijanie w Polsce. >>Od razu chcą iść do pracy<<”¹⁰). Przeciwności należałoby je przekazać mediom prawicowym: w początkowym okresie odwołują się one do sceptycyzmu i ostrożności („Przyjmowanie uchodźców bez weryfikacji to błąd”¹¹), obrony wartości narodowych w obliczu zagrożenia („Nadchodzi czas wspólnoty narodowej”¹²) czy słów papieża Franciszka o niesieniu pomocy uchodźcom, uwzględniając kryterium wiary¹³.

We wrześniu 2015 roku w dyskursie zauważyć można krystalizowanie się dychotomicznego podziału wizerunku „ludowego diabła”, „żywego przypomnienia tego, czym nie powinno się być”¹⁴ oraz uosobienia źródła dewiacji i zaburzenia ładu. Przeciwnicy przyjmowania uchodźców podczas protestów społecznych przywoływali zagrożenie płynące z braku asymilacji Obcego („Polska tylko dla

⁷ *Polacy wobec problemu uchodźstwa*, CBOS, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_081_15.PDF (10.12.2017).

⁸ A. Gersz, *Uchodźcy w Polsce. Nie musimy się ich bać, musimy im pomóc*, <http://www.polskatimes.pl/artykul/4714015,uchodzcy-w-polsce-nie-musimy-sie-ich-bac-musimy-im-pomoc,id,t.html> (10.12.2017).

⁹ T. Skory, J. Potocka, *Uchodźca z Syrii o Polakach: "Naród pokojowo nastawiony, kochający"*, <http://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-uchodzca-z-syrii-o-polakach-narod-pokojowo-nastawiony-kochaj,nld,1850359> (10.12.2017).

¹⁰ T. Baliśzewski, *Syryjscy chrześcijanie w Polsce. "Od razu chcą iść do pracy"*, <http://natemat.pl/148273,syryjscy-chrzescijanie-w-polsce-od-razu-chca-isc-do-pracy> (10.12.2017).

¹¹ M. Kamieniecki, *Przyjmowanie uchodźców bez weryfikacji to błąd*, <http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/143597,przyjmowanie-uchodzcow-bez-weryfikacji-to-blad.html> (10.12.2017).

¹² M. Pabis, *Nadchodzi czas wspólnoty narodowej*, <http://www.naszdziennik.pl/polska-kresy/142439,nadchodzi-czas-wspolnoty-narodowej.html> (10.12.2017).

¹³ T. M. Korczyński, *Jak możemy im pomóc?*, <http://naszdzienik.pl/wiara-przesladowania/101589,jak-mozemy-im-pomoc.html> (10.12.2017).

¹⁴ S. Cohen, *Folks Devils and...*, op. cit., s. 2.

Polaków”, „Kraków miastem narodowym”, „nie dla uchodźców, tak dla uprzedzeń”), islamizacji („Jasna Góra a nie Mekka”) oraz terroryzmu („dzisiaj imigranci, jutro terroryści”)¹⁵. Zwolennicy przyjmowania uchodźców przywoływali z kolei ludzki wymiar uchodźstwa („nikt nie jest nielegalny”, „solidarni z wszystkimi ludźmi”, „zielone światło dla uchodźców, jesteście mile widziani”) oraz postulowali rozdzielenie pojęć uchodźca i terrorysta („nie mylmy ofiar z katami”, „inna kultura, jedno cierpienie”). Osoby przychylnie przyjmowaniu uchodźców, aktywne podczas protestów i happeningów, to głównie aktywiści stowarzyszeń, przedstawiciele lewicowych poglądów oraz elektorat ówczesnej większości parlamentarnej. Przeciwników cechują poglądy prawicowe i nacjonalistyczne.

Stosunek do Obcego jest w polskim społeczeństwie postawą ugruntowaną. Medialna atmosfera podwyższonego niepokoju w niewielkim stopniu tworzy postawy, dając jedynie ujście nastrojom. W obliczu narastającego lęku i paniki moralnej Inny staje się Obcym. Według danych CBOS z 2015 roku jedynie 12% respondentów deklarowało osobistą znajomość muzułmanina lub muzułmanki. W badaniu negatywny stosunek do muzułmanów wyrażało 44% badanych, zaś pozytywny 23%. Deklaracja osobistej znajomości muzułmanina ociepla stosunek, jednak nieznacznie (różnica 6 punktów procentowych w przypadku negatywnego stosunku)¹⁶. Prowadzi to do tworzenia opartego na lęku wizerunku Obcego, polegającego w dużej mierze na medialnej wizji rzeczywistości. Jak zauważają Henri Tajfel i John Charles, budowanie tożsamości społecznej w opozycji do innych grup czy wręcz grup uważanych za obce jest jednym z najskuteczniejszych sposobów budowania i wzmacniania więzi w obrębie własnej grupy¹⁷.

Wydarzenie inicjujące wybuch paniki moralnej przypada na listopad 2015 roku, poprzedzone zostało ono jednak dwoma innymi wydarzeniami. W wyniku październikowych wyborów parlamentarnych większość miejsc uzyskała partia Prawo i Sprawiedliwość, przeciwna przyjmowaniu uchodźców. Przełożyło się to na przemianę w sferze medialnej i postępującą polaryzację mediów według kryterium poparcia dla polityki partii rządzącej. 13 listopada 2015 roku w Paryżu i Saint-Denis miało miejsce 8 zamachów terrorystycznych, w których udział potwierdziło Państwo Islamskie.

Ataki, w których zginęło 137 osób, nazwane przez ówczesnego prezydenta Francji „aktem wojny”¹⁸, przełożyły się w Polsce na spadek poparcia dla

¹⁵ *Protesty zwolenników i przeciwników przyjęcia uchodźców w Polsce*, <https://wiadomosci.wp.pl/protesty-zwolennikow-i-przeciwnikow-przyjecia-uchodzcow-w-polsce-6027692055856257a> (10.12.2017).

¹⁶ *Postawy wobec islamu i muzułmanów*, CBOS, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_037_15.PDF (10.12.2017).

¹⁷ D. M. Mackie i in., *Społeczno-psychologiczne podstawy powstawania stereotypów*, [w:] C. N. Macrae (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańsk 1999, s. 53.

¹⁸ *Paris attacks: Hollande blames Islamic State for 'act of war'* BBC, <http://www.bbc.com/news/world-europe-34820016> (10.12.2017).

przyjmowania uchodźców o 13 punktów procentowych¹⁹. W przypadku francuskich zamachów nastąpiło użycie mechanizmu spirali wzmacniania dewiacji²⁰, z pomocą której przedstawiano bardziej sensacyjną, a mniej racjonalną stronę wydarzeń, będących przedmiotem wzmacniania przekazu. Aktywność terrorystów na terenie Francji powiązana została z obecnością uchodźców i otwartą polityką kraju w zakresie migracji, a także z odejściem od tradycyjnych, katolickich wartości (symbol „zamkniętych kościołów”). Zjawisko to pozwoliło stworzyć schemat narracyjny: „w Polsce nie ma zamachów, bo nie przyjmujemy uchodźców” oraz kontynuować retorykę antyuchodźczą, motywując ją bezpieczeństwem obywateli (przywołanie chorób zakaźnych przenoszonych przez uchodźców²¹, 54 strefy szariatu w Szwecji oraz niemieckie problemy z identyfikacją migrantów przekraczających granice kraju²²).

Na istnienie paniki moralnej wskazuje selektywność informacji i ich europocentryczność. Zamachy terrorystyczne dotyczące krajów arabskich pojawiają się w dyskursie medialnym jako znaczące wydarzenia jedynie w przypadku bezpośredniego sąsiedztwa czasowego 'właściwych' zamachów, co zaobserwować można m.in. w przypadku serii trzech zamachów terrorystycznych w Belgii (22 marca 2016), nazwanych „najkrwawszymi aktami terroryzmu w tym kraju”²³ (symbolizacja przymiotnikiem „najkrwawszy” obecna jest także w przypadku innych ataków terrorystycznych, poprzedzających belgijski, i kolejnych), którym towarzyszyła informacja o wcześniejszym zamachu w Ankarze (mechanizm „wierzchołek góry lodowej”, sprawiający, że tezę o dewiacyjności trudno obalić) oraz niskim zagrożeniu terrorystycznym w Polsce, właśnie z uwagi na sceptyczną wobec przyjmowania uchodźców politykę (prognozowanie).

Analizując dane Global Terrorism Database dla lat 2014-2016, zauważyć można, że zagrożenie terrorystyczne w Europie Zachodniej nie wzrosło, ale przybrało inną formę. Liczba ofiar terroryzmu w tym regionie wzrosła w ostatniej dekadzie do poziomu z lat 90.XX w., gdy za zamachy odpowiedzialne były ETA, IRA i organizacje nazistowskie. Wątpliwość budzi teza, że wraz z napływem uchodźców wzrosła liczba zamachów terrorystycznych. Bliżej prawdy byłoby twierdzenie, że wraz z destabilizacją regionu Syrii wzrosła liczba ataków terrorystycznych, głównie w regionie krajów arabskich. W 2014 roku w atakach terrorystycznych w Europie

¹⁹ Stosunek do uchodźców po atakach terrorystycznych w Paryżu, CBOS, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_172_15.PDF (10.12.2017).

²⁰ S. Cohen, *Folks Devils and...*, op. cit., s. 8-9.

²¹ Jarosław Kaczyński boi się, że uchodźcy sprowadzą zarazę? Tak mówił na wyborczym wiecu, SK, MC, <http://wyborcza.pl/1,75398,19014711,kaczynski-boi-sie-zarazy.html> (10.12.2017).

²² Wystąpienie Jarosława Kaczyńskiego w sprawie uchodźców we wrześniu 2015 roku, <https://www.youtube.com/watch?v=msxZsl48u8U> (10.12.2017).

²³ J. Follain, I. Wishart, *Belgium Hunts Jihadists That Struck Heart of a Fraying Europe*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-03-22/belgium-s-worst-terror-attack-ever-leaves-31-dead-in-brussels> (10.12.2017).

Zachodniej zginęło 31 osób, w 2015 roku liczba ofiar wzrosła do 175 osób (162 ofiary w wyniku zamachów związanych z organizacjami dżihadystycznymi, z czego 137 osób to ofiary serii zamachów w Paryżu i Saint-Denis). W 2016, łącząc jedynie zamachy, w których brali udział islamscy terroryści, zginęło 150 osób²⁴.

Media sklasyfikowane jako prawicowe w wybiórczy sposób informują także o zamachach, w których nie ma wyraźnych powiązań z Państwem Islamskim, odwołując się w pierwszej kolejności do narodowości imigranta-zamachowca, pozostawiając niejako psychologicznym schematom asocjację z islamskim terroryzmem. W opozycji do tego media liberalne i lewicowe rzadziej stosują kryterium kraju, z którego pochodzi zamachowiec, częściej przywołując obywatelstwo kraju przyjmującego. W przypadku zamachu w Monachium w lipcu 2016 roku zaobserwować można zaprzeczanie przez instytucje państwowe powiązaniom sprawcy z Państwem Islamskim (pomimo ogłoszenia powiązań przez ISIS), na co wpływ ma m.in. zachodnioeuropejska polityka tolerancji wobec mniejszości.

Zmiana nastrojów społecznych wobec przyjmowania uchodźców i ich relokacji pokrywała się z zamachami terrorystycznymi tylko w przypadku serii zamachów w Paryżu i Brukseli oraz lipcowego zamachu w Nicei (2016). Wszystkim wydarzeniom towarzyszyły szczegółowe, udratyzowane relacje medialne oraz komentarze eksperckie, odwołujące się do zagadnienia bezpieczeństwa i tematu kryzysu migracyjnego. Można założyć, że kolejne ataki o średniej i małej skali będą w niewielkim stopniu wpływać na nastroje społeczne, z kolei wzrośnie rola narracji kluczowych polityków. Innym aspektem, mającym wpływ na pogarszające się w 2017 roku nastroje, są doniesienia medialne dotyczące przypadków przemocy wobec Polaków. Towarzysząca im ostra reakcja ze strony władz nadaje problemowi ważność i wpływa na umieszczenie wydarzenia w agendzie medialnej. Oficjalna reakcja przybiera charakterystyczną dla paniki sensacyjną formę, nastawioną na napiętnowanie Obcego. Tak dzieje się w przypadku zabójstwa młodego mieszkańca Elku przez Tunezyjczyka, właściciela lokalu gastronomicznego. Szef MSWiA winą za sytuację obarczył niesprawne procedury deportacyjne, zaś rasistowskie zachowania, mające miejsce po zabójstwie, miały być wyrazem obaw Polaków przed zamachami terrorystycznymi²⁵. W narracji prawicowej i rządowej pominięto tło wydarzeń i wątek dwóch spraw sądowych ęlczanina za rozbój i groźby²⁶.

²⁴ Dane wygenerowane na podstawie statystyk GTD: <https://www.start.umd.edu> (10.12.2017).

²⁵ Błaszczak o antyimigranckich nastrojach w Elku: zupełnie zrozumiałe obawy przed zamachami, <http://www.newsweek.pl/polska/minister-blaszczak-komentuje-wydarzenia-w-elku,artykuly,402959,1.html> (10.12.2017).

²⁶ Nowa wersja wydarzeń w Elku. 21-letni Daniel karany za groźby i rozbój, <http://www.newsweek.pl/polska/nowa-wersja-wydarzen-w-elku-21-letni-daniel-karany-za-grozby-i-rozboj,artykuly,402937,1.html> (10.12.2017).

Wprowadzanie przez uchodźców 'własnego porządku' i brak asymilacji to kontekst relacji z miejsc, w których dochodzi do przemocy wobec obywateli: brutalnej napaści na dwójkę Polaków w Rimini, zabójstwa maczetą Polki w niemieckim Reutlingen, „muzułmańskiej dżungli” w Calais czy wielokrotnych napaści na tle seksualnym w Niemczech. W opozycji do tego media lewicowe donoszą o zwiększonej liczbie ataków na obcokrajowców. Według statystyk prokuratury w 2016 roku wszczęto postępowanie w 1631 sprawach (o 145 więcej niż w 2015), z czego 76% zostało umorzonych²⁷. Według rzecznika prokuratury generalnej „sprawy z nienawiści” stanowią jedynie 0,12% wszystkich postępowań²⁸. W wyniku zmian politycznych po 2015 roku funkcjonariusze publiczni utracili narzędzia pomagające klasyfikować czyny jako tego typu przestępstwa (m.in. likwidacja Zespołu ds. Ochrony Człowieka przy MSWiA oraz Rady ds. Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej i Ksenofobii, wycofanie się ze szkoleń dla policjantów z zakresu mowy nienawiści). Według wyników badania nad mową nienawiści zespołu Michała Bilewicza od 2014 roku zmniejszył się odsetek osób uważających za zdecydowanie obraźliwy cytat „Muzułmanie to podłe tchórze, mordują tylko kobiety, dzieci i niewinnych ludzi” – z 62,7% do 46,8% wśród dorosłych i z 60,2% do 35,4% wśród młodzieży²⁹.

Medialny wizerunek „ludowego diabła”

Konstytutywnym elementem panik moralnych jest możliwość wskazania ludowego diabła – jednostki bądź grupy, która uosabiać będzie źródło zaburzenia ładu społecznego. Erich Goode twierdzi, że przedstawiciele rządu, instytucji społecznych i grup interesu korzystają z nagłościenia sytuacji w wyniku paniki moralnej, by ujawniając opowieści zbrodni, podkreślić zagrożenie i charakteryzować zachowania „ludowych diabłów” jako reprezentatywne dla ich złej natury samej w sobie³⁰. W dyskursie medialnym zauważyć można kształtowanie odmiennego wizerunku uchodźców w zależności od kwestii politycznych i światopoglądowych. Związane jest to w dużym stopniu ze zjawiskiem nazwanym „bańką filtrującą” (filterbubble). Eli Pariser zauważył, że poprzez odpowiedni algorytm w mediach społecznościowych i wyszukiwarkach internetowych użytkownicy mają mniejsze prawdopodobieństwo zetknięcia się z konfliktogennymi poglądami, tym samym stale uzyskują informacje

²⁷ *Statystyki Prokuratury Generalnej dotyczące przestępstw z nienawiści*, <https://pk.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/wyciag-ze-sprawozdania-04-2017.html#.Wi1i7nmDOpo> (10.12.2017).

²⁸ G. Zawadka, *Rośnie liczba przestępstw na tle rasistowskim*, <http://www.rp.pl/Przestepczosc/170409294-Rosnie-liczba-sledztw-ws-przestepstw-na-tle-rasistowskim.html> (10.12.2017).

²⁹ *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_INTERNET.pdf (10.12.2017).

³⁰ E. Goode, *Moral Panics and Disproportionality: The Case of LSD Use in the Sixties*, "Deviant Behavior", 2008, 29, 6, s. 542.

potwierdzające słuszność własnych przypuszczeń. O ile wcześniej, by przeczytać interesujące ich sekcje prasy, odbiorcy musieli kupić, a co za tym idzie przejrzeć całą gazetę, obecnie otrzymują jedynie te informacje, których poszukują³¹. W konsekwencji najaktywniejsze w dyskursie medialnym grupy społeczne zamykają się w ramach własnego światopoglądu, czemu sprzyja przeniesienie dyskusji do Internetu oraz polaryzacja mediów. Sytuacja opisana przez E. Pariserą odnosi się nie tylko do informacji dostarczanych w sposób „semi-machine-powered news”, zatem tworzonych przez jednostki i dostarczanych przez algorytm, ale wręcz sytuacji narastającej polaryzacji mediów. W dyskursie medialnym dotyczącym kryzysu uchodźczego dochodzi do starcia retoryki bezpieczeństwa, wysuwającej na pierwszy plan interesy narodu, z retoryką solidarności, podnoszącą moralny i etyczny obowiązek pomocy.

Prawicowe media, grupy prorządowe i przeciwnicy przyjmowania uchodźców unikają w swoich wypowiedziach nazywania grupy „uchodźcami”. Wyróżnić można dwie motywacje. Racjonalna ma na celu pokazanie, że przyjmowanie „imigrantów” jest bezcelowe lub niebezpieczne, ponieważ „wśród uchodźców będą również przedstawiciele Państwa Islamskiego”. Motywacje emocjonalne odwołują się do zagrożenia bezpieczeństwa fizycznego przez „hordy islamistów” gwałcące kobiety i dzieci. Pojęcie uchodźcy jest tożsame z terrorystą lub migrantem ekonomicznym, na co wskazywać mają określenia „socjalny dżihad”, „demograficzna armia inwazyjna”. Przekaz wizualny to młodzi, silni mężczyźni, którzy zgodnie z unijnym prawem o łączeniu rodzin ściągną dziesiątki krewnych do kraju przyjmującego, obciążając system socjalny. Dzieci mają służyć terrorystom za żywe tarcze, zaś nieletni uchodźcy napadać i gwałcić obywateli. 'Zagrożona' większość przyjmuje w tej retoryce pozycję mniejszości, postrzegając swoje działania jako zapobieganie złu, związanemu z laicyzacją i dominacją lewicowych rozwiązań.

Lewicowe i liberalne media oraz grupy prospołeczne odwołują się do diametralnych różnic między pojęciem „uchodźca” i „imigrant”. Bohaterowie przekazów medialnych to kobiety i dzieci (np. zdjęcie chłopca wyłowionego z morza czy dramatycznego filmu z „chłopcem z Aleppo”), osoby przebywające w obozach dla uchodźców, „uciekające przed śmiercią”. Mężczyźni są najsilniejszymi członkami rodzin, którzy ściągną krewnych do bezpiecznego azylu. Imigrant jest z kolei osobą wykształconą, uciekającą przed wojną i poszukującą lepszych warunków życia. Retoryka solidarności ma na celu ukazanie ludzkiego wymiaru cierpienia, wskazanie, że to uchodźcy są ofiarami zarówno w swoich krajach, jak i państwach, do których przybywają. Kształtowaniu obrazów towarzyszą reportaże z obozów uchodźców, ukazujące odhumanizowane warunki i potrzebę niesienia pomocy.

³¹ E. Pariser, *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*, Nowy Jork 2011, s. 51.

W dyskursie medialnym zaobserwować można jednocześnie zjawisko „meta-manipulacji”. To odpowiedź w postaci hiperboli lub ironii na holistyczny przekaz oponenta, przy pomocy niesprawdzonych i trudnych do sfalsyfikowania danych. Przykład takiego zabiegu to wskazywanie na cel, jakiemu służy obraz dzieci w mediach, a więc udratyzowanie losu uchodźców i „złamanie serc Europejczyków”. Konflikt w Syrii charakteryzowany jest nie jako problem humanitarny, ale polityczny, co udowodnić ma między innymi zmanipulowane przez rebeliantów zdjęcie chłopca z Aleppo³² czy przenoszenie wywołanego z morza chłopca w „bardziej fotogeniczne” miejsce.

Wnioski

Wywołanie paniki moralnej wokół kryzysu uchodźczego, a co za tym idzie atmosfery podwyższonego niepokoju, nie powiodłoby się bez udziału dwóch czynników – istnienia faktycznego zagrożenia oraz zakorzenionych w społeczeństwie lęków, które panika jedynie katalizuje. Zauważyć można, że największy wpływ na nastroje społeczne i poziom społecznego lęku mają interpretacje medialne, stosowane przez media bliskie poglądom odbiorcy. Doniesienia medialne dotyczące uchodźców są przykładem dyskursu perswazyjnego, w którym uwidacznia się rola moral entrepreneurs, znaczących aktorów, do których jednostki mogą się zwrócić, w celu dochodzenia swoich wartości wobec innych grup³³. Temat niechęci wobec uchodźców podtrzymywany jest wciąż przez środowiska prawicowe, odwołujące się do retoryki wroga narodowego (rasistowskie hasła podczas Marszu Niepodległości 2017) oraz środowiska lewicowe, przywołujące kolejne przykłady agresji wobec zasymilowanych obcokrajowców. Zaobserwować można wyczerpywanie się perswazyjnego potencjału paniki i stabilizację nastrojów społecznych, m.in. z powodu słabnącego zainteresowania mediów tematem i upowszechnienia portali demaskujących manipulację. Zgodnie z tym, na co wskazują interpretacje zespołu badawczego pod kierunkiem Stuarta Halla³⁴, panika moralna służy odwróceniu uwagi medialnej od problemów ekonomicznych i politycznych. Tematyka kryzysu migracyjnego pojawia się w dyskursie medialnym przy okazji braku znaczących tematów. Zauważyć można jednocześnie, że wywoływanie atmosfery paniki w społeczeństwie, w którym nie występuje homogeniczność poglądów, wiąże się z jeszcze większą jego polaryzacją. Pewna część podlegać będzie zastraszaniu stosowanemu przez władzę, inna stanowić będzie opozycję,

³² *Jest cały i zdrowy. Tak wygląda teraz "chłopiec z Aleppo"*, <http://www.tvp.info/32555482/jest-caly-i-zdrowy-tak-wyglada-teraz-chlopiec-z-aleppo> (10.12.2017).

³³ K. Thompson, *Moral Panics*, Nowy Jork 1998, s. 11.

³⁴ S. Hall i in., *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, Londyn 1978.

próbując wygasić atmosferę niepokoju poprzez odwołanie do racjonalnych argumentów i danych.

Bibliografia

- Cohen S., *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, Londyn 2002.
- Critcher C., *Media Government and Moral Panic: the Politics of Pedophilia in Britain 2000-1*, „Journalism Studies”, 2002, 3, 4, s. 521-535.
- Goode E., *Moral Panics and Disproportionality: The Case of LSD Use in the Sixties*, „Deviant Behavior”, 2008, 29, 6, s. 533-543.
- Hall S. i in., *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, Londyn 1978.
- Mackie D. M., i in., *Społeczno-psychologiczne podstawy powstawania stereotypów*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia*, C. N. Macrae (red.), Gdańsk 1999.
- Mariański J., *Socjologia moralności*, Lublin 2006.
- McRobbie A., Thorton S., *Rethinking 'Moral Panic' for multi-mediated social worlds*, „British Journal of Sociology”, 1995, 46, 4, s. 559-574.
- Pariser E., *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*, Nowy Jork 2011.
- van Dijk T. A., *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, T. A. van Dijk (red.), Warszawa 2001.
- Thompson K., *Moral Panics*, Nowy Jork 1998.

Źródła internetowe

- Baliszewski T., *Syryjscy chrześcijanie w Polsce. „Od razu chcą iść do pracy”*, <http://natemat.pl/148273,syryjscy-chrzciscjanie-w-polsce-od-razu-chca-isc-do-pracy> (10.12.2017).
- Bilewicz M. (red.), *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_INTERNET.pdf (10.12.2017).
- Błaszczak o antyimigranckich nastrojach w Ełku: zupełnie zrozumiałe obawy przed zamachami, <http://www.newsweek.pl/polska/minister-blaszczak-komentuje-wydarzenia-w-elku,artykuly,402959,1.html> (10.12.2017).
- Follain J., Wishart I., *Belgium Hunts Jihadists That Struck Heart of a Fraying Europe*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-03-22/belgium-s-worst-terror-attack-ever-leaves-31-dead-in-brussels> (10.12.2017).
- Gersz A., *Uchodźcy w Polsce. Nie musimy się ich bać, musimy im pomóc*, <http://www.polskatimes.pl/artykul/4714015,uchodzcy-w-polsce-nie-musimy-sie-ich-bac-musimy-im-pomoc,id,t.html> (10.12.2017).
- Jarosław Kaczyński boi się, że uchodźcy sprowadzą zarazę? Tak mówił na wyborczym wiecu, <http://wyborcza.pl/1,75398,19014711,kaczynski-boi-sie-zarazy.html> (10.12.2017).
- Jest cały i zdrowy. Tak wygląda teraz „chłopiec z Aleppo”, <http://www.tvp.info/32555482/jest-caly-i-zdrowy-tak-wyglada-teraz-chlopiec-z-aleppo> (10.12.2017).
- Kamieniecki M., *Przyjmowanie uchodźców bez weryfikacji to błąd*, <http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/143597,przyjmowanie-uchodzcow-bez-weryfikacji-to-blad.html> (10.12.2017).
- Korczyński T. M., *Jak możemy im pomóc?*, <http://naszdziennik.pl/wiara-przesladowania/101589,jak-mozemy-im-pomoc.html> (10.12.2017).
- Nowa wersja wydarzeń w Ełku. 21-letni Daniel karany za groźby i rozbój, <http://www.newsweek.pl/polska/nowa-wersja-wydarzen-w-elku-21-letni-daniel-karany-za-grozby-i-rozboj,artykuly,402937,1.html> (10.12.2017).
- Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup*

mniejszościowych,

http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_INTERNET.pdf (10.12.2017).

Pabis M., *Nadchodzi czas wspólnoty narodowej*, <http://www.naszdziennik.pl/polska-kresy/142439,nadchodzi-czas-wspolnoty-narodowej.html> (10.12.2017).

Paris attacks: Hollande blames Islamic State for 'act of war' <http://www.bbc.com/news/world-europe-34820016> (10.12.2017).

Polacy wobec problemu uchodźstwa, CBOS, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_081_15.PDF (10.12.2017).

Postawy wobec islamu i muzułmanów, CBOS, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_037_15.PDF (10.12.2017).

Skory T., Potocka J., *Uchodźca z Syrii o Polakach: „Naród pokojowo nastawiony, kochający”*, <http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-uchodzca-z-syrii-o-polakach-narod-pokojowo-nastawiony-kochaj,nld,1850359> (10.12.2017) Statystyki Global Terrorism Database: <https://www.start.umd.edu> (10.12.2017).

Statystyki Prokuratury Generalnej dotyczące przestępstw z nienawiści, <https://pk.gov.pl/sprawozdania-i-statystyki/wyciag-ze-sprawozdania-04-2017.html#.Wi1i7nmDOpo> (10.12.2017).

Stosunek do uchodźców po atakach terrorystycznych w Paryżu, CBOS, *Protesty zwolenników i przeciwników przyjęcia uchodźców w Polsce*, <https://wiadomosci.wp.pl/protesty-zwolennikow-i-przeciwnikow-przyjecia-uchodzcow-w-polsce-6027692055856257a> (10.12.2017).

http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_172_15.PDF (10.12.2017).

Uchodźcy w Grecji. UNHCR przedstawia szokujące dane, PAP, <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1490442,Uchodzcy-w-Grecji-UNHCR-przedstawia-szokujace-dane> (10.12.2017).

Wystąpienie Jarosława Kaczyńskiego w sprawie uchodźców we wrześniu 2015 roku, <https://www.youtube.com/watch?v=msxZsl48u8U> (10.12.2017).

Zawadka G., *Rośnie liczba przestępstw na tle rasistowskim*, <http://www.rp.pl/Przestepczosc/170409294-Rosnie-liczba-sledztw-ws-przestepstw-na-tle-rasistowskim.html> (10.12.2017).

Media as a Catalyst for Social Fears. The Case of Moral Panic

Summary

In the media discourse, we can observe the cyclic arousing of the atmosphere of increased social anxiety and the focus of media attention on events defined as significant social problems. By using fears rooted in the society, interest groups such as the media and politicians control the public. The problem itself becomes a field for conflicts in the background of the worldview and an opportunity to indicate the social enemy responsible for the violation of the order. The article presents an analysis of the media discourse regarding the refugee crisis in terms of the structure of arguments and narratives of the parties involved in the media discussion. Moral panic, created as a result of an increased, disproportionate to the actual threat, media interest in the subject has significantly affected social attitudes, giving vent to social fears and showing their irrationality.

Keywords: moral panic, public discourse, the refugee crisis